

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2004
FORFATTER:	Anne Dorthe Holm
TITEL:	Arrestanterne på kolding Rådhus.
KORT RESUME:	Om Kolding arrest. Om humaniseringen af fængselsvæsenet samt indretningen af fængslerne. Retssagen mod Niels Thomsen Bredahl i ca. 1800. Om et nyt rådhus og arresthus.

ARRESTANTERNE PÅ KOLDING RÅDHUS

AF ANNE DORTHE HOLM

ARRESTHUSE O. 1800

Den danske oplysningstid fik stor betydning for udviklingen af retssystemet. Lovgivningen blev humaniseret, så straffe ikke længere skulle opfattes som en middelalderlig hævn eller gengældelse. Straffeforanstaltningerne blev derimod anset som et opdragelsesmiddel med henblik på at gøre den dømte bedre velegnet til at fungere i det borgerlige samfund. Straffene skulle med andre ord have et pædagogisk sigte, hvilket betød et brud med tidligere tiders grusomme og pinefulde straffemetoder.

I takt med at strafferetten blev humaniseret, blev opmærksomheden også rettet mod fængselsvæsenets indretning. I 1773 undersøgte den engelske filantrop John Howard de engelske fængselsinstitutioner og blev her forfærdet over de usle forhold, som fangerne i fængslerne måtte leve under. I 1781 udbrede han sine studier til Danmark, og oplevede ligeledes her, hvordan fangerne sad boltede i mørke og fugtige fængselsceller uden adgang til lys og frisk luft.

De forfærdende afsløringer af forholdene i de danske fængsler førte i 1793 til en kongelig forordning omhandlende fængslernes bedre indretning. Heri hed det bl.a., at arresterne skulle være tørre og luftige, og at det skulle sikres, at fangerne ikke risikerede at ødelægge deres helbred under afsoningen af

straffen. Denne forordning førte i første halvdel af 1800-tallet til en betydelig aktivitet indenfor fængselsbyggeriet. I sidste halvdel af 1700-årene var alt offentligt byggeri blevet knyttet til Statens bygningsadministration, hvilket betød, at alle byggesager skulle godkendes i Danske Kancelli i København under ledelse af overbygningsdirektøren, arkitekten C. F. Hansen.

C. F. Hansen fik stor betydning for byggeriet af rådhus og arresthuse i provinsen. Rådhusene var på dette tidspunkt først og fremmest domhuse, og arresthusene var en væsentlig del af domhuset. I 1805 havde C. F. Hansen selv påbegyndt byggeriet af Københavns nye Rådhus og Domhus, og som overbygningsdirektør var det hans æstetiske opfattelse af arkitekturen, som blev den dominerende. Det nye Råd- og Domhus i København fremstod som en ren klassicistisk bygning uden pynt af nogen art. Den strenge og velproportionerede bygning skulle indgyde den beskuende stor ærefrygt og minde ham om, at det var et alvorens hus, der mødte ham.

RÅDHUS OG ARRESTHUS I KOLDING

Det rådhus, som man i 1839 påbegyndte opførelsen af i Kolding, var tydeligvis inspireret af C. F. Hansens Råd- og Domhus i København. Ligesom sit forbillede, blev det opført som en klassicistisk bygning med en frontspi-

ce af joniske søjler og en trekantgavl. De nye arrester blev indrettet i bygningens underste etage, mens øverste etage blev indrettet til retslokaler, mødelokaler osv. På bagsiden af bygningen blev der opført to sidebygninger til sprøjtehus, brændehus og lokummer.

Allerede i de tidlige vintermåneder i 1836 var diskussionen om et nyt rådhus i Kolding begyndt. Det var primært de sikkerhedsmæssige problemer ved det gamle rådhus, som bekymrede borgerne og administrationen. Allerede ved sin tiltrædelse som Koldings borgmester i begyndelsen af 1820 havde Christian Estrup påpeget manglerne ved de offentlige bygninger i Kolding, især rådhuset, og i de følgende år var problemerne vokset. Det gamle bindingsværksrådhus var forfaldent, og bygningens udseende og indretning var forældet. I Borgerrepræsentationen var holdningen klart den, at byens rådhus var en skændsel for byen og dens torv.

Et af de største problemer ved det gamle rådhus var arresternes indretning. De vendte ud imod Akseltorv, som var byens centrum. Her boede de velhavende købmænd, og det var derfor ikke velset blandt byens spidser, at man på sin gang hen over byens torv blev konfronteret med de indsattes eksistens. I januar 1836 skrev den lokale sognepræst til kancelliet i København, at man som borger i byen kunne høre fangerne diskutere indbyrdes *“som tydeligen kan høres paa Gaden og i de omliggende Huse, jo endog tale ud af Vinduer, raabe og synge til megen Foruroligelse for alle Omkringboende.”*

Den frustrerede sognepræst var ikke ene om at være forarget. I februar 1836 blev der fra amtskontoret i Vejle indsendt en skrivelse til kancelliet i København, hvori man be-

En rekonstruktionstegning af Kolding Rådhus, som det formodes at have set ud ca. 1812 baseret på I. O. Brandorffs læsning af kæmnerregnskaberne fra perioden 1632-1812. Arkitekt Ernst Petersen har lavet tegningen.

klagede sig over de *“skadelige og uløselige meddelelser”*, som fandt sted mellem fanger og personer på torvet. Dette var til stor skade for sagerne opklaring, havde det vist sig *“og uden tvivl flere Gange har været til Hinder, for at tilveiebringe de fornødne Beviser endog mod farlige for Mord og Mordbrand mistænkte Forbrydere.”*

RETSSAGEN MOD NIELS THOMSEN BREDAHL

Det var dog ikke mindst én bestemt episode, som for alvor satte diskussionerne om et nyt Råd- og Arresthus i gang. I 1835 påbegyndtes en retssag på rådhuset, som for alvor satte spørgsmålstegn ved det gamle rådhus' indret-

ning. I løbet af den tid, retssagen varede, blev det klart, at sikkerheden var for dårlig, og at det var alt for let for arrestanterne at kommunikere med hinanden.

Sagen omhandlede den unge pige Anne Jacobsdatter, som sad fængslet for at have dræbt sit barn. Hun var blevet dømt til døden for dette, men sad fængslet i Kolding indtil hun kunne overføres til Viborg Tugthus. I samme arrest sad Christiane Josephine Stormheber, som var dømt for tyveri. Under forhøret af sidstnævnte berettede hun om, hvorledes Anne Jacobsdatters kæreste, Niels Thomsen Bredahl, som sad i den tilstødende arrest, flere gange var kommet ind til Anne Jacobsdatter, hvorefter han havde haft samleje med hende. I begyndelsen af deres forhold havde de dog kun kunnet tale sammen gennem et lille hul i væggen. Undertiden havde Bredahl fået mulighed for at liste sig ind til Anne Jacobsdatter, når der blev hentes vand, men disse møder havde aldrig varet længere end et par minutter. Bredahl havde længe ønsket at gøre hullet ind til sin kærestes arrest større, og da han på et tidspunkt fik en cellekammerat, blev der sat skub i tingene. Christian Bidorff Møller, som kammeraten hed, opfordrede Bredahl til at gøre alvor af sit forhavende. Under tilhørernes berettigede forargelse fortalte Christiane Josephine Stormheber videre om, hvorledes de to mænd under larmen fra sessionen i september udførte arbejdet med at fjerne murstenene mellem de to arrester. Når den ene arbejdede, stod den anden på udkig ved vinduet for at holde øje med, om der kom nogen fra arrestforvarerens lejlighed. I stedet for mursten, indsatte de to mænd et bræt i hullet, som var blevet bejdset med en blanding

af sæbe og kalkstøv. Christiane Josephine Stormheber havde allerede inden arbejdet var begyndt, fortalt sin mand om de to mænds forhavende. Han sad i en arrest i den anden ende af bygningen, og Christiane Stormheber havde opfordret sin mand til at melde det til arrestforvareren. Men han ville ikke sige det til nogen "*...for ikke at blive Aarsag til at Arrestanterne fik Jern paa, hvilket han ikke vilde have paa sin Samvittighed.*"

Christiane Stormheber blev adspurgt, hvordan de to mænd var kommet af med murstenene, og hun fortalte, at hun en dag var blevet inviteret til kaffe af arrestforvarerens kone. Bredahl blev på forlangende lukket ind til hende for at give hende en kage til kaffen, og i samme øjeblik havde Møller tillistet sig nøglerne, som var blevet siddende i døren. Han låste sig ind i et aflukke, hvor der stod en seng, hvori han gemte stenene i sengehalmen. Herefter låste han døren igen og satte nøglerne tilbage, hvor han havde taget dem.

Efterhånden havde Christiane Stormheber fået nok af de to elskendes natteroderi, og hun fik da sin mand overtalt til at anmelde, hvad der var sket. Det blev herved afsløret, at ikke kun Bredahl, men også Bidorff Møller havde været inde i kvindernes arrest. Christiane Stormheber påstod, at han havde været sammen med en ung pige ved navn Karen Laursdatter, som var tiltalt for tyveri. Men Bidorff Møller afslørede, at det i virkeligheden var Christiane Stormheber, som han havde været sammen med, og at hun var blevet vred på ham, fordi han havde taget en anden kvindelig arrestants parti, og fordi han ikke hver nat ville komme ind til hende. Christiane Stormheber blev hermed afsløret for utroskab og meddelagtighed, men til til-

hørernes store forargelse var sagen ikke slut hermed. Anne Jacobsdatter var siden sin dom blevet forberedt på døden af præsten. Han læste en time med hende fra 11-12 om formiddagen, torsdag, søndag eller lørdag og blev hver gang af arrestforvareren ført ind til ham i enten rådstuesalen eller tingstuen. Anne Jacobsdatter havde derfor aftalt med sin kæreste, at hun skulle udlægge præsten som faderen til hendes barn, hvis hun blev gravid. I det førnævnte brev til kancelliet i København forsvarede præsten sine handlinger og anklagede autoriteterne for ikke at have gjort noget ved manglerne i det gamle rådhus, *“thi det er dog en Skandale i Ordets egentlige Forstand, som her er skeet.”* Og han fortsatte: *“Men det ligger aabenbart, at mit vistnok besværlige Arbeide med at forberede hende til Døden er bleven illuderet, og at Frugterne heraf ere bleven svækkede, eller endog maaske ganske tilintetgjorde ved de stedfundne og gyserlige Omstændigheder, hvorunder hendes Forberedelse til Døden har fundet Sted”.*

UDKAST TIL ET NYT ARRESTHUS

Disse “gyselige omstændigheder”, som havde fundet sted uden, at nogen havde opdaget det, viste med al tydelighed, at sikkerheden i det gamle rådhus var for dårlig. I første omgang mente man dog, at en ombygning af det eksisterende rådhus ville kunne løse problemerne. Der blev udfærdiget en primitiv tegning til ombygningen, som blev indsendt til Danske Kancelli. I følge denne skulle alle arresterne flyttes ind imod rådhusgården for at undgå kommunikationen mellem arresterne og folk på torvet, og samtidig ville man sikre, at vinduerne var lukkede til gården.

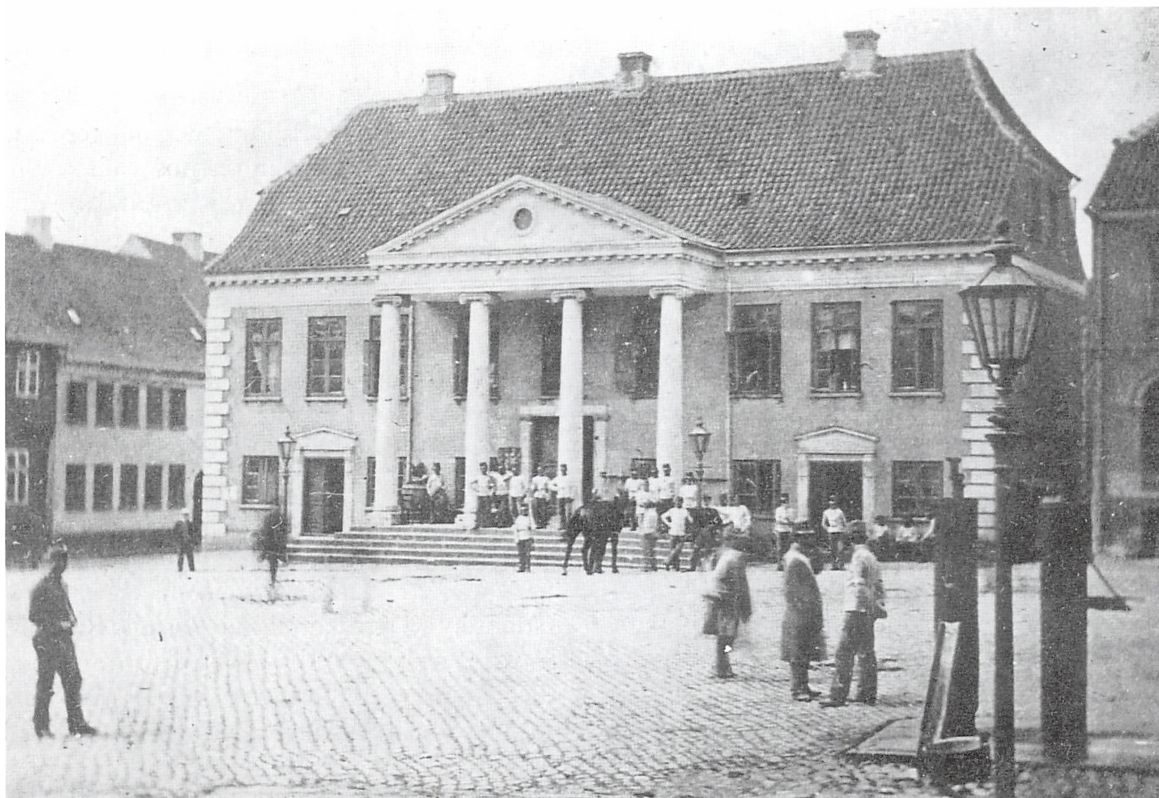
Skillerummene mellem arresterne skulle desuden forsynes med egeplanker i stedet for fyrreplanker for at gøre det sværere for fangerne at bryde igennem. Kort efter at beslutningen var blevet truffet, ændrede bystyret dog holdning til arresthusets indretning. I kancelliets brevbog for januar 1837 kan man læse, at det var blevet besluttet at opføre en selvstændig arrestbygning i et stræde ind til købmand Bergs gård. Den lokale murermester Johannes Nielsen påtog sig at udforme en tegning og lave et overslag på prisen, og han lovede også at påtage sig opgaven med at opføre det nye hus i tilknytning til det gamle bindingsværksrådhus for ca. 2700 rbd. sølv.

ET NYT RÅDHUS

Ambitionerne i byen rakte dog længere end til kun at opføre et nyt arresthus. Den 5. april 1837 indsendte Borgerrepræsentationen i Kolding et brev til Magistraten, hvori man opfordrede byen til at lade et helt nyt rådhus opføre. Det forfaldne, gamle rådhus lignede mere et fangehus end et rådhus, mente man, og det ville utvivlsomt være en forskønnelse for byens torv, hvis man rev det ned og opførte et nyt, smukt rådhus. Tre af byens dygtigste håndværkere udformede udkast til en ny rådhusbygning: Glarmester Thomsen i Østergade, som var medlem af Borgerrepræsentationen, murermester Niss Mathias Christiansen og snedkermester Rasmus Rasmussen i Vestergade. Ifølge slægtstraditionen skulle glarmester Thomsen have været den, der fik ideen til søjlerne på rådhuset, men i skrivelsen fra Borgerrepræsentationen blev Niss Mathias Christiansens forslag fremhævet som værende *“ved en god Smag”*. Christi-

ansens forslag var tilsyneladende en frontispice med søjler, for man konkluderede, at de fritstående søjler ville blive for dyre, og, at man ville være bedre tjent med søjler på muren (pilastre). Kolonnaden overlevede dog, hvilket ikke mindst skyldtes amtmandens indberetning til Danske Kancelli om byggesagen. I modsætning til Borgerrepræsentationen og Magistraten i Kolding kunne han se det arkitektonisk fordelagtige i at bevare de fritstående søjler: *"...at Bygningen vilde tabe, om ikke alt, saa dog forringet i arkitektonisk Henseende ved at lade Kolonnaden bortfalde..."*

Der eksisterer desværre ingen tegninger eller rids af forslagene til det nye rådhus, hvilket må siges at være mærkeligt, da alle offentlige byggetegninger og byggesager som nævnt skulle godkendes i København. I kancelliets papirer henvises til tegningerne A, B og C, men de findes ikke længere. Der findes heller ingen oplysninger om den mand, hvis tegning blev vurderet som bedst af de tre. Det eneste, man ved om Niss Mathias Christiansen, er, at han var født i Haderslev, og at han var 30 år i 1836, da han løste borgerskabsbrev i Kolding.

Kolding Rådhus som det så ud i 1864.

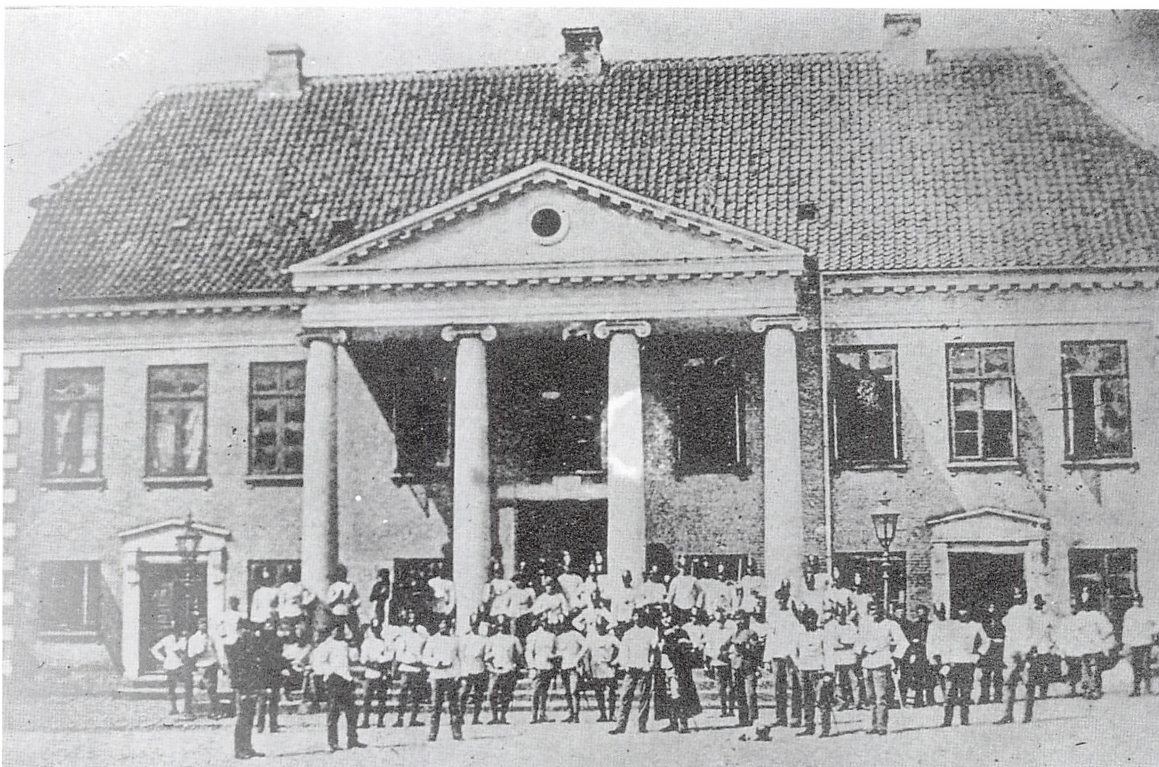

HVORDAN SÅ BYGNINGEN SÅ UD?

Selv om der ikke findes tegninger eller rids af Råd- og Arresthuset, er vi så heldigt stillede, at der findes fotografier af bygningen fra 1864. Disse fotos viser klart ligheden med C. F. Hansens Råd- og Domhus i København. Derudover findes der en licitation over byggeriet, som fandt sted den 19. juli 1838. En måned forinden havde kancelliet givet sit tilsagn om, at der kunne opføres et nyt Råd- og Arresthus i Kolding efter Niss Mathias Christiansens forslag, og vejen lå derfor banet for at sætte projektet i gang.

Offentliggørelsen af licitationen blev bekendtgjort i bl.a. Århus Stiftstidende, og forinden var bekendtgørelsen blevet bekendtgjort ved trommeslagning rundt omkring i byen. Af licitationen fremgår det bl.a., at det yderste skifte i rådstuebygningen skulle bestå af gode, hvide, flensborgersten, og at der desuden skulle bruges 72000 gule flensborgersten til udvendig brug og 242000 røde flensborgersten. Herudover skulle der bruges 356 korntønder stenkalk og sand til bl.a. afpudsning, bjælker til kamstykker og zinkplader af 28 kvadratalen til frontispicen.

Selv under licitationen var man ikke af-

Østrigske soldater foran Kolding Rådhus 1864.

klaret med, hvilken tegning af det nye rådhus, som skulle anvendes. Det følgende opråb over rådhuset viste, at interessen blandt muremestrene for byggeriet rakte langt ud over byens grænser. Fra Horsens mødte den unge muremester Andreas Fussing op for at give sit overslag på bygningens pris og den lokale muremester Johannes Nielsen fra Nørre Bjert, som oprindeligt skulle have opført arresthuset, var også mødt op. Det var dog Niss Mathias Christiansen, som i første omgang vandt licitationen på rådhuset. Da den endelige licitation for opførelsen af rådhus, sprøjtehus og tørvehus fandt sted lidt senere, var det imidlertid Johannes Nielsen, som var i stand til at komme med det bedste bud på i alt 8240 rbd. sølv.

RÅDHUSET OPFØRES

I licitationen havde entreprenøren forpligtet sig til – under trusler om bøder – at have bygningerne færdige den 1. oktober 1839. I mellemtiden fik Borgerrepræsentationen mulighed for at afholde sine møder i to værelser i øverste etage oven over billardstuen og dagligstuen i købmand Bergs gård på torvet. Lejen lød på 32 rbd., og her var borgerrepræsentanterne samlet under byggeriet.

Ligesom Borgerrepræsentationen måtte arrestanterne holde flyttedag. De blev fordelt i byens materialhus på Staldgården. Arrestforvarer Hartmann fik en godtgørelse på 14 rbd. for besvær i forbindelse med bygningens opførelse.

I forbindelse med opførelsen af Råd- og Arresthuset blev det besluttet, at der skulle opføres en mur for at lukke rådhusgården helt. Arbejdet blev overladt muremester Johan-

nes Nielsen, som sandsynligvis også var bygherren bag selve rådhuset.

Den 28. juni 1840 blev det nye rådhus indviet under stor festivitas. Der blev afholdt festgudstjeneste og bal i rådstuen om aftenen, og de fattige blev bispist af Fattigkommissionen og Sct. Jørgens Hospitals foresatte. Men det nye, smukke rådhus fik ikke lov til at overleve ret længe. I 1874 påbegyndte man bygningen af byens nye rådhus, som var inspireret af den norditalienske renaissance.

Det nye rådhus fik endnu bedre forhold for arrestanterne end rådhuset fra 1840. Kun enkelte af de nye arrester fra 1840 kunne varmes op, men i 1874-rådhuset kunne alle celler opvarmes, og der var frisk luft og lys i arresterne. Hermed var en forbedring af forholdene for fangerne for alvor slået igennem – også i en mindre provinsby som Kolding.

LITTERATUR:

Knud Voss: Bygningsadministrationen i Danmark under enevælden, Kbh., 1966.

ARKIVALIER:

Rigsarkivet, Danske Kancelli, Bb. 3. Dep. 1837 Nr. 716 m. Bilag.

Rigsarkivet, Danske Kancelli, Bb. 3. Dep. 1838 Nr. 2037 m. Bilag.

Landsarkivet for Nørrejylland, Kolding Rådstue (D 14), Forhandlingsprotokol for Borgerrepræsentationen 1838-68.

Landsarkivet for Nørrejylland, Kolding Rådstue (D 14), De eligeredes og borgerrepræsentanternes diverse dokumenter 1786-1840.